

УДК 37(477.46)“1910/1915”:070(477.46)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ХРИСТИНІВЩИНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 20-х рр. ХХ ст. (за матеріалами місцевої преси)

Горохівський Петро, кандидат педагогічних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-1943-8240

E-mail: gopeiv@gmail.com

У статті розкрито спробу більшовицької влади у першій половині 20-х років минулого століття вибрати нову концепцію і модель освіти, розробити і реалізувати освітні реформи. Зазначено, що здійснення освітньої політики було складним і неоднозначним. Встановлено об'єктивні і суб'єктивні труднощі у реалізації реформ освіти: труднощі відбудови країни, економічна криза, недостатнє фінансування освіти, складне суспільно-політичне життя України, заідеологізованість системи освіти, прожектерство керівництва наркомату освіти, неготовність учителів та учнів до кардинальних змін у системі освіти тощо.

Ключові слова: шкільна освіта, освітні реформи, комплексна система, Дальтон-план, американський метод навчання грамоти, метод проєктів, лабораторно-бригадний метод.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN KHRYSTYNIVKA REGION IN THE FIRST HALF OF THE 20s OF THE XX CENTURY (according to the local press)

Petro Horokhivskiy, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the World History and Methodology Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-1943-8240

E-mail: gopeiv@gmail.com

The article reveals the attempt of the Bolshevik regime in the first half of the 20s of the last century to choose a new concept and model of education, to develop and implement educational reforms, in particular: attempts to replace the school with an orphanage, introduction of a comprehensive system, Dalton-Plan, American literacy methods and projects, brigade-laboratory method and others.

It is noted that there was a search for solutions to theoretical and practical problems of education and social education of children in Ukraine.

It is pointed out that the implementation of educational policy was complex and ambiguous, especially after Ukraine's accession to the USSR and changes in the socio-political situation in the country, which created hope for the construction of a new system of education.

Objective and subjective difficulties in the implementation of educational reforms are as follows: reconstruction of the war-torn economy of Ukraine, economic crisis and economic reform, insufficient funding of secondary school, the principles of staffing schools, problems of their social composition, complex social-political life of Ukraine, ideology of the education system by the Soviet authorities, propaganda of the leadership of the People's Commissariat of Education, unwillingness of teachers and

students to radical changes in the education system, etc.

It is concluded that the ideas of pedocentrism, activity approach to teaching, project methods, research and others developed in the 1920s are actively used in the modern school.

It is concluded that the ideas of pedocentrism, activity approach to teaching, project, research and other methods, developed in the 1920s are actively used in the modern school.

Keywords: *school education, educational reforms, complex system, Dalton-Plan, American method of teaching literacy, project method, brigade-laboratory method.*

Процеси демократизації і гуманізації сучасної системи освіти в Україні та інтеграція до освітньої системи Європи спонукають до детального аналізу розвитку освіти у різні періоди, узагальнення досвіду минулого, винесення з нього історичних уроків з можливістю їх використання у реформуванні освіти на сучасному етапі.

З огляду на це, цікавим для дослідження є період 20-х рр. минулого століття, коли мали місце процеси становлення і розвитку загальноосвітньої школи. Значний інтерес викликають проблеми розробки та удосконалення української концепції та моделі освіти, їхня об'єктивна оцінка, система фінансування загальноосвітньої школи, її розвиток та фактичне утримання, принципи комплектування навчальних закладів учнями, проблеми їх соціального складу [12, с. 5]. У цьому контексті особливої актуальності набувають дослідження регіонального компонента історії розвитку освіти. Христинівщина, як і всі інші регіони, теж зробила значний внесок у духовну та освітню спадщину України. Проте тема розвитку освіти на території краю спеціально не досліджувалася.

Тим часом історія освіти є надзвичайно важливим і необхідним предметом дослідження, оскільки назріла потреба висвітлення тієї сфери життя краю, яка становить основу духовного життя суспільства. Це зумовлює актуальність нашої статті.

Проблема освітніх реформ 20-х рр. ХХ ст. знайшла відображення у численних працях, де розкрито принципи і здійснення переходу до нової системи освіти. Серед них можна виокремити дослідження А. Бондара, М. Гриценка, С. Гутянського, Ю. Курносова, А. Слущкого, Т. Шашла та інших, які у своїх працях висвітлювали процес становлення і розвитку загальної освіти дітей в Україні [12, с. 9]. Ґрунтовно дослідив структуру та мережу єдиних трудових шкіл, підготовку педагогічних кадрів у своїй монографії Г. Ясницький [18]; В. Борисов з'ясував характерні особливості розвитку шкільної мережі та визначив місце загальноосвітніх закладів у культурному житті того часу [4–6]; В. Курило та В. Шепотько у своїй монографії розкрили досвід роботи освітніх закладів, їх здобутки і прорахунки у навчанні та вихованні молоді в Україні за часів радянської влади [10]; у монографії І. Ніколіної на прикладі Вінницької області розкрито ряд проблем розвитку шкільної освіти у 20–30-х рр. минулого століття [12]; висвітленню етапу експериментування і новаторства у 20-ті рр. ХХ ст. також присвячений окремий розділ «Антології педагогічного краєзнавства Черкаського краю» [2, с. 171–210].

Багато цікавого матеріалу містять численні публікації в Уманській окружній партійній газеті «Робітничо-селянська правда», які дають можливість на конкретному фактичному матеріалі відтворити розвиток шкільної освіти, спроби реалізації освітніх реформ, реакцію на них учительства тощо.

Використання матеріалів фундаментальних досліджень і місцевої преси дає можливість комплексно дослідити і об'єктивно висвітлити процес становлення і

розвитку шкільної освіти на початку 20-х рр.

Метою статті є на основі місцевої преси прослідкувати процес розвитку шкільної освіти і запровадження освітніх реформ на початку 20-х рр. ХХ ст. та особливості їх реалізації у школах Христинівського району.

На початку 20-х рр. ХХ ст. освіта розвивалася у складних умовах відбудови народного господарства України, економічної кризи та реформування господарства, що супроводжувалися цілим рядом негативних процесів у суспільстві. Складними були й суспільно-політичні процеси, пов'язані з входженням УСРР до складу СРСР і наступною уніфікацією системи освіти. Країна потребувала кваліфікованих робочих рук для відбудови народного господарства. У цей час величезна роль відводилась народній освіті.

На вибір освітньої політики мали вплив як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. Зокрема, керівник НКО УСРР Г.Гринько був прихильником так званої «американської» моделі освіти, яка базувалася на матеріальному концептуальному підході та ідеях прагматизму, і вважав, що основним напрямком загальноосвітньої системи на той період мала бути професійно-технічна освіта [12, с. 5]. Він і його перший заступник Я.Ряппо відкинули освітню модель РСФРР, яка існувала з 1918 року, і намагалися здійснити цілий ряд революційних перетворень. Зокрема, в основу організації навчання дітей покладалася семирічна загальноосвітня школа, після якої діти повинні були навчатися в професійно-технічних закладах. Школа також мала готувати дітей до праці у народному господарстві [2, с. 173]. Школи поділялись на два центри: перший (I–IV класи) – з 8 до 12 років і другий (V–VII класи) – з 12 до 15 років. На базі семирічки створювалися професійні школи, у яких учні здобували середню освіту та певну спеціальність.

До кардинальних змін у системі освіти слід віднести і спробу заміни школи дитячим будинком, оскільки, на думку очільників НКО УСРР, необхідно було «...вилучити дітей з-під розкладницького впливу сім'ї і створити систему соціального виховання» [10, с. 52]. Проте через нестачу коштів на утримання вихованців дитячих будинків реалізація цього проекту була зупинена.

Навчання і виховання покоління, що підрастає, визначалося прийнятим Президією ВУЦВК 22 листопада 1922 р. «Кодексом законів про народну освіту в УСРР» [10, с. 54–55].

Проблеми розвитку освіти у країні і в краї висвітлювала окружна партійна газета «Робітничо-селянська правда». Вона пояснювала причини проблем, визначала напрями подальшого розвитку освітньої галузі. Зокрема, загалом давалася негативна характеристика українській школі, її працівникам. У провину школі ставили те, що вона і до цього часу «...зберегла стару схоластичну форму школи навчання, мали місце рутинність вчителя, звиклого працювати по певному шаблону і певний погляд населення на школу як на школу зими тощо» [7].

У життя намагалися втілити ідею трудової школи, школи праці, створити у кожній школі виробничі колективи, які реально працювали б у сільському господарстві і промисловості. «...Школа, а також і дітдами мають на меті виховати людину-творця, естета, виховати людину яка б могла і любила працю, розуміла її вагу, а також зрозуміла, що найкращий спосіб з допомогою продуктивної колективної праці поліпшить господарство республіки. Для досягнення вищезазначеної мети

утворюються по всім школам і дитячим домам повіту виробничі колективи, які на шляху до утворення дійсної школи праці, котрою мусить зрештою стати дитяча установа, як установа соціального виховання, – матимуть величезне значіння» [15].

Окружна газета зазначала: «...Не трудові процеси, а праця, яка викликана життєвою необхідністю школи, повинна панувати в дитячій установі. Колективи утворюються на ґрунті праці біля землі в сільських школах... Сільради і комнезами повинні для школи відвести в самому кращому і найближчому для школи місці землю і допомогти дітям в їх обробітці, зібравши або позичивши хоч на цей рік для них необхідну кількість посівматеріалу та допомагаючи дитячому колективу в реалізації урожаю, особливо літом. Це буде найкращий зв'язок населення зі своєю установою, це покаже дітям що вони вчать не даром, це дасть більш надій молодому поколінню в їх тяжкій праці по перебудові школи. Професійні організації міста мусять шляхом утворення різного рода майстерень в школах зв'язатись з ними і дати можливість дітям провести цілковиту революцію в школі» [15].

Газета давала зразки організації трудового навчання у передових школах: «...Агрономічна школа, що зараз існує в с. Чайківці Христинівського району, була спочатку заснована в с. Ягубці, але за браком помешкання її було переведено в с. Чайківку в гарні колишні поміщицькі будинки. Наділили школі землі 140 дес. для ведення культурного господарства. Оскільки не було для обробітки землі реманенту, то землю було віддано селянству за третю частину врожаю. Дещо позичили, дещо добрі люди подарували і потрохи почала школа вибиратися зі злиднів. Тепер школа має необхідний реманент. Господарство поки що ведеться при чотирьохпільному сівообігові.

У школі навчаються переважно діти з дитячих будинків та діти незаможників. В літній час, навесні та восени учні працюють, як один, на полі, городі, чи садку. Теорія з практикою не роз'єднуються. Діти-сироти, діти незаможників навчаються працювати, щоб вийти зі школи гарними робітниками й принести користь суспільству. Виконуючи роботу у полі, учні не забувають і книжки...» [7].

Прикладом для організації трудового навчання була школа фабзавуча (ФЗУ – школа фабрично-заводських учнівства) при Верхняцькій цукроварні, заснована у січні 1923 року: «...Прийняті у школу підлітки були розділені на 2 курси: на II курс були зараховані підлітки, які закінчили 3 громади трудшколи; підлітки з меншою підготовкою зарахувались на I курс. Для школи було затверджено окремий кошторис, школа постачалася необхідними книжками та навчальним приладдям ... Учні працювали по 8 годин в день. Ці години розподіляються так: 4 години – теоретичне навчання в школі, 4 години – практичне навчання в майстернях. Увечері учні займалися у клубі.

Учнів школи розташовано по цехах: токарному, слюсарському, електрично-монтерському, мідняцькому, ковальському та столярному. Підлітки, які вчать перший рік, знайомляться зі всією працею в майстернях і тут виявляється придатність учня до того чи іншого цеху. Учні другого року навчання прикріплювалися до певного цеху, де й працювали до закінчення школи. Під час виробництва учні працювали на цукроварні під керівництвом старост, у кінці кожного місяця вчителі та інструктори-майстри виробляли плани праці на наступний місяць. Плани ці розглядалися та затверджувалися вчительською радою. В кінці кожного триместру здійснювалася

перевірка виконаної праці. При школі організовано кооператив учнів, але за браком засобів праця його незначна» [14].

Організація шкіл за професійно-технічним типом була викликана не лише бажанням здійснювати революційні зміни, але й банальною, і навіть катастрофічною, нестачею у держави коштів на освіту. Тому й було прийнято рішення не лише поєднувати навчання з трудовою підготовкою, але й дати школам можливість самим заробляти собі кошти на навчання, оплату праці вчителям, харчування дітям.

У 1924 році поглибилися експерименти в галузі організації навчального процесу. Учителі повинні були ознайомитися з так званим Американським методом навчання грамоти, перейти на реалізацію Програми ГУСа про запровадження у навчання комплексів і Дальтон-плану та ін.

Для вчителів влаштовували конференції з метою їх ознайомити з цими напрямками роботи. Зокрема, 18 та 19 жовтня відбулась учительська конференція, у котрій взяло участь майже все вчительство району – 57 осіб. Роботу конференції було розбито на дві частини: 1) теоретичне ознайомлення з Американським методом навчання грамоти в першій громаді трудшкіл та програм ГУСа; 2) практичне пророблення комплексів у гуртках.

Американський метод навчання передбачав відмову від звукового методу і заміну його текстовим, або методом цілих слів. Деякі трудшколи намагались це робити, але невдало, через відсутність навчальної літератури і незнання відповідної методики.

Цей метод полягав у тому, що учні, не знаючи букв, запам'ятовували шляхом зорового сприйняття форми значної кількості односкладових слів без поділу їх на звуки і букви. Такий процес запам'ятовування тривав близько двох місяців. Після цього розпочинався звуковий аналіз слів. Школярі, що навчалися за цим методом, погано засвоювали складову, звукову і буквену будову слів, а тому під час читання нерідко намагались вгадувати їх, допускаючи численні помилки на пропуск та заміну звуків і складів, спотворення наголосу [8].

На цій конференції вчителі так і не зрозуміли методики його застосування, бо доповідач знав лише загальні положення методу. Тому всі вчителі методом «мозкового штурму» спробували виробити технологію його застосування.

Те ж саме відбулося і з розглядом питання про Програму ГУСа. Доповідач у загальному повідомив основні положення, викладені у «Пораднику соціалістичного виховання». У результаті, ніхто з учителів нічого не зрозумів.

Нові Програми навчання були розроблені науково-методичною секцією ГУС (Главный Ученый Совет – П.Г.). 4 липня 1921 року. Сенс новацій полягав у відмові від вивчення окремих навчальних дисциплін з галузей знань, натомість здійснювалось об'єднання суміжних предметів у комплекси. Наприклад, історія культури, новітня історія, історія соціалізму, політична економія, право були об'єднані в інтегрований навчальний предмет (комплекс) «суспільствознавство». За такого синтезу, підкреслювала пояснювальна записка, не тільки скорочується час на їх вивчення, але й органічніше виявляється тісний зв'язок окремих елементів історичного життя суспільства. Навчальні програми з суспільствознавства будувалися комплексно за лінією: рідний дім – дитячі установи – рідне село – місто – волость – повіт – губернія – Україна – планета Земля. Так будувалося вивчення інших галузей знань [3].

Переважна частина другого дня пройшла в розробленні комплексів у групах. Як

наслідки гуртової праці, на обговорення конференції було проставлено таких 4 комплекси:

- 1 група – «Охорона здоров'я».
- 2 група – «Осінь праця на селі».
- 3 група – «Охорона здоров'я».
- 4 група – «Угноєння та обробіток ґрунту».

Автор статті констатує: «...треба сказати, що зазначені комплекси вийшли досить невдалими. Почувалась невитриманість в будові комплексу, а найяскравіше кидалась у вічі непрактичність деяких питань. Це все показує, що учительству прийдеться багато ще попрацювати над собою, багато перечитати книжок для того, щоби уникнути неясностей в своїх шкільних планах в майбутньому» [1].

Ще одним випробуванням для вчителів було запровадження у 1924/1925 н.р. Дальтон-плану (дальтонівського плану). Окружна газета випустила окрему статтю вчителя С. Чумака, у якій зроблена спроба пояснити вчительству сутність цього методу і приблизні рекомендації його реалізації. Але автор статті висловив свої сумніви щодо того, чи приживеться ця методика у школі. Він писав: «...взявши на увагу те, що він виріс на Американському ґрунті, де обладнані краще, ніж наші, де є гарні лабораторії, великий вибір книжок, приладь, де самі учні більш менш всі підходять під тип учня активного, самодіяльного, який не потребує зовнішнього товчка для праці, де учителі більш освічені, ніж наші учителі, то можна боятись аби Дальтон-план у нас, де всіх цих умов нема, не прийняв виродкових форм і не дав гірших наслідків, чим люба трудова школа...» [16].

Автор статті детально розглянув особливості цього методу і вказав на його риси, які не є придатними для українських шкіл, зокрема: «...Дальтон-план розрахований на учнів, у котрих вже досить розвинуті звички працювати самостійно, у котрих розвинута активність, самодіяльність. У нас ще учнів таких мало, бо наша школа ще не встигла виховати в учнях цих звичок. Для розвитку цих звичок а також раніш, ніж переходити до Дальтон-плану, необхідно було б проводити навчання по лабораторному методу, а тоді вже йти далі. О. Паркхерст – основоположниця Дальтон-плану, зазначала, що головною підвалиною всієї будови Дальтон-плану – це є віра в вільний розвиток учня. Учитель не повинен вчити, а показати тільки учневі мету завдання і термін, а здорові інстинкти учня зроблять своє діло. Але мені здається, що учитель мусить вмішуватись в працю учня, аби знищити кепські нахили і розвинути гарні, зробити з учня не просто людину, а людину комуніста. В праці учня важливий не термін, або мета, а важлива також і якість праці, НОП, а учень сам до НОП'а не дійде... Крім того Дальтон-план не для всіх шкіл придатний» [16].

Широке поширення мав отримати так званий «лабораторно-бригадний метод». Зміна мети навчання, перебудова змісту і процесу навчання поставили в порядок денний і вимогу зміни підручників. Їхнє місце зайняли робочі книги, в яких послідовне і систематизоване викладання навчального матеріалу було замінено матеріалами до окремих тем, для самостійного опрацювання його школярами. Найпослідовніше цей підхід був реалізований у посібнику «Робоча книга з історії» К. Введенського і Д. Предтечного. Книга була призначена для організації роботи учнів на уроках за «лабораторно-бригадним методом». Вона складалася з 30 завдань. У свою чергу кожне завдання складалось із установочної мети, набору першоджерел, висновку, питань для

проведення підсумкової конференції з цього завдання, літератури для домашнього читання.

Окружна партійна газета щосили намагалася пояснити вчителям суть освітніх реформ. Зокрема, у статті «Сільсько-господарська праця в сільській школі» зазначалося: «...на допомогу нашим школам може прийти ще мало відомий “американський метод проектів”. Суть цього методу полягає в тім, що учнями, зацікавленими яким-небудь питанням з сільського господарства, розробляється план, проект дослідження цього питання, котре влітку пророблюється самостійно учнями. Практично це можна перевести в такий спосіб: при розробці комплексів учні зацікавились кількома питаннями із сільського господарства. Ці теми на загальному зібранні учнів громади, чи то в класі, чи в клубі обмірковуються зо всіх боків, як їх можна дослідити, на що потрібно звернути увагу, де можна його дослідити і як, таким чином виробляється цілий ряд запитань по дослідженню цієї теми, виробляється форма звітної карточки. ...Восени учні дають результати своєї праці на влаштовану виставку, де експонати оцінюються самими учнями. Підготовку до сільськогосподарської праці по цьому методу необхідно почати зараз, через те, ще треба спочатку теоретично ознайомитись з тим матеріалом, що літом прийдеться його досліджувати» [17].

Але всі ці реформи для вчителів були складними і, на їхній погляд, нереальними. Зокрема, учитель З. Кучмій в окружній газеті писав: «...Педагогічні проекти поставили вчителя у край скрутне становище. Хоча ряд педагогів-теоретиків (Солонін, Страхів, Арженіков, Єльніцький, Фльоров та ін.) і нібито розробили основні положення про ці проекти, але практика навчання була набагато складнішою і вчителі не знали, як на практиці застосовувати ці теоретичні положення» [11].

Автор допису в окружну газету саркастично описує стан учителя: «...Схилювши голову, мандрує вчитель перед дітьми із кутка в куток і думає: з чого починати, звідкіля брати й чим закінчити?.. Остапові Вишні писати можна про ці “комплекси”... А тут обіжники за тобою слідкують, “звіти” непокоять. Нерідко в цій справі стеля виводить із задуми. У такому ж стані перебуває “Американський” метод і ще, і ще... Копається в “Веселках”, “Червоних Зорях” та інших шкільних читанках, щоб винайти те, що потрібно йому для переведення праці по програмі ГУСа, але знайти не може. І в такому тумані вчитель наважується на крок порушення програмових вимог, ставлячи перед собою завдання – навчити грамоті. Не допомагає і перепідготовка. Збереться раз на тиждень педоб’єднання й більше витрачає часу на балачки про непристосованість шкільних підручників, про відсутність педагогічно-методологічних книг й т.ін...» [11].

Зокрема, автор статті «Єдиний освітній фронт на селі» Кошель стверджує, що «...на даний час педагогічна думка відірвалася вперед на 10 років від педагогічної практики (особливо селянської). На сьогоднішній час ні у трьохлітці, ні у більшій школі немає натяку на лабораторний метод, замість комплексної розробки навчального матеріалу хіба що «комплексно» карають дітей за невивчення уроків...» [9].

Особливо великим тягарем для учителів став перехід до впровадження комплексної системи. Газета «Робітничо-селянська правда» зазначала такі перешкоди: «...1) перегрузка вчителів, особливо в молодших громадах, поки на учителя припадає до 60 учнів; 2) відсутність парт; 3) значне запізнення навчального року в зв’язку з теплою погодою та селянськими звичками; 4) відсутність методичних матеріалів у самого вчителя; 5) недостатня загальна культурна підготовленість учительських мас так

званих груповодів; 6) нарешті ще мало досвіду з практичного комплексування».

Прикладом надзвичайно важкої праці може бути опис роботи вчителя Угловатської школи. «...За розпорядженням Наросвіти в Угловатській трудшколі на 1925/1926 навчальний рік відкрито 3-ю громаду. Вчителів повинно бути два. Але з 15 жовтня ц.р. в школі залишився лише один завшколою – сам на три громади. Сам навчає три громади. Вчить тиждень, другий, а другого вчителя нема й нема! А тут з 10 листопада ще лікнеп з 2 громадами в 70 душ і стало вже п'ять громад на одного вчителя! Наскільки продуктивна робота для учнів і учителя можна бачити на цьому: всі громади учнів зганяються в один клас, і тут робота провадиться від 8 до 15 годин дня. Від 15 до 17 годин учитель обідає й відпочиває. З 17 до 20 годин дві громади лікнепу працюють з учителем звичайно теж в одній кімнаті. Після 20-ї години вчитель виконує канцелярщину. Наросвіто, порятуй учителя! – волає у дописі в газету селькор Г. Осадчий» [13].

Слід зазначити, що були ще ідеї знецінення ролі вчителя. Наприклад, педагоги школи могли здійснювати своє керівництво самоврядними організаціями лише через посередництво шкільно-педагогічної ради. Навіть завшколою не мав права чинити адміністративний тиск на роботу учнівських організацій. Мало місце фетишизування дитячого самоврядування, запровадження посад вихователя тощо.

Проте вже у кінці 20-х рр. ХХ ст. стало зрозуміло, що всі ці революційні зміни у системі освіти є вкрай неефективними і початок 30-х років ознаменував нові підходи до організації шкільної справи в Україні: школу повернули до класно-урочної системи навчання, повернули вчителям головне місце у процесі навчання, скасували всі проекти, які нав'язувала програма ГУСа тощо. Хоча перед школою виникли нові, не менш складні виклики.

Таким чином, освітні реформи 20-х рр. ХХ ст. передбачали вихід шкільної освіти на новий рівень, який значно випереджав час і не мав можливостей їх реалізації у повній мірі. Комплексна система, Дальтон-план, американський метод навчання грамоти, метод проєктів, лабораторно-бригадний метод та інші зрештою були відкинуті на початку 30-х рр., оскільки виявились утопічними, нереальними і не на часі. Разом з тим ідеї педоцентризму, діяльнісний підхід до навчання, методи проєктів, дослідницький та інші активно використовуються у сучасній школі.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розглянутої теми. Перспективним є дослідження ходу освітньої реформи в краю у другій половині 20-х рр. ХХ ст. і переходу до класно-урочної системи на початку 30-х рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А все таки неясно. *Робітничо-селянська правда*. 1924. 29 жовт.
2. Антологія педагогічного краєзнавства Черкаського краю: навч. посіб. / ред. Н. Побірченко. Умань, 2008. 344 с.
3. Арешонков Н. Трансформація шкільної суспільствознавчої освіти в Україні на початку 20-х рр. ХХ ст. *Уроки для сьогодення*. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/21774/1.pdf> (дата звернення: 28.12.2020).
4. Борисов В. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в Україні в 1921–1932 рр. *Український історичний журнал*. 1999. № 2. С. 76–80.
5. Борисов В. Педагогічна освіта в Україні в 1920–1932 рр. *Збірник наукових праць молодих вчених ДДУ*. Дніпропетровськ. 1999. С. 65–72.
6. Борисов В. Становлення і розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 рр.: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2003. 20 с.

7. Срень В. Чайківській агрошколі. *Робітниче-селянська правда*. 1925. 7 берез.
8. Короткий огляд історії методів навчання грамоти. Studfile. URL: <https://studfile.net/preview/5253700/page:8/> (дата звернення: 04.01.2021).
9. Кошель. Єдиний освітній фронт на селі. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 28 листоп.
10. Курило В., Шепотько В. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки. Київ: Деміур, 2006. 432 с.
11. Кучмій З. Не Солонін, Страхов, Арженіков, а стеля виручає. *Робітниче-селянська правда*. 1925. 19 лют.
12. Ніколіна І. Загальноосвітня школа України 20-х – початку 30-х рр. XX ст. Вінниця, 2013. 208 с.
13. Осадчий Г. Не наука, а мука. *Робітниче-селянська правда*. 1925. 2 груд.
14. С-ий С. Наша районна школа фабзавуча. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 17 груд.
15. С. У. Виробничі колективи. *Робітниче-селянська правда*. 1923. 20 квіт.
16. Чумак С. Серед учительства. *Робітниче-селянська правда*. 1924. 22 лип.
17. Чумак С. Сельсько-господарська праця в сільській школі. *Робітниче-селянська правда*. 1925. 10 берез.
18. Ясницький Г. Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932 рр.). Київ: Вид-во КДЕ, 1965. 256 с.

REFERENCES

1. A vse taky neiasno. (1924, 24 zhovtnia). *Robitnyche-selianska pravda* [in Ukrainian].
2. Pobirchenko, N. (Red.). (2008). Antolohiia pedahohichnoho kraieznavstva Cherkaskoho kraiu. Uman [in Ukrainian].
3. Areshonkov, N. (b. d.). Transformatsiia shkilnoi suspilstvoznachchoi osvity v Ukraini na pochatku 20-kh rr. XX st. *Uroky dlia siohodennia*. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/21774/1.pdf> [in Ukrainian].
4. Borysov, V. (1999b). Ukrainizatsiia ta rozvytok zahalnoosvitnioi shkoly v Ukraini v 1921–1932 rr. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (2), 76–80 [in Ukrainian].
5. Borysov, V. (1999). Pedahohichna osvita v Ukraini v 1920–1932 rr. *Zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh DDU*. Dnipropetrovsk, 65–72 [in Ukrainian].
6. Borysov, V. (2003). Stanovlennia i rozvytok zahalnoosvitnioi shkoly v Ukraini 1920–1933 rr. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
7. Yeren, V. (1925, 7 bereznia). Chaikivskii ahroshkoli. *Robitnyche-selianska pravda* [in Ukrainian].
8. Korotkyi ohliad istorii metodiv navchannia hramoty. (b. d.). studfile. URL: <https://studfile.net/preview/5253700/page:8/> [in Ukrainian].
9. Koshel. (1924, 28 lystopada). Yedynyi osvitnii front na seli. *Robitnyche-selianska pravda* [in Ukrainian].
10. Kurylo, V., & Shepotko, V. (2006). Osvita Ukrainy i naukovo-tekhnichnyi ta sotsialnyi prohres: istoriia, dosvid, uroky. Kyiv: Demieur [in Ukrainian].
11. Kuchmii, Z. (1925, 19 liutoho). Ne Solonin, Strakhov, Arzhenikov, a stelia vyruchaie. *Robitnyche-selianska pravda* [in Ukrainian].
12. Nikolina, I. (2013). Zahalnoosvitnia shkola Ukrainy 20-kh – pochatku 30-kh rr. XX st. [in Ukrainian].
13. Osadchyi, H. (1925, 2 hrudnia). Ne nauka, a muka. *Robitnyche-selianska pravda* [in Ukrainian].
14. S-yi, S. (1924, 17 hrudnia). Nasha raionova shkola fabzavucha. *Robitnyche-selianska pravda* [in Ukrainian].
15. S. U. (1923. 20 kvitnia). Vyrobnychi kolektyvy. *Robitnyche-selianska pravda* [in Ukrainian].
16. Chumak, S. (1924, 22 lypnia). Sered uchytelstva. *Robitnyche-selianska pravda* [in Ukrainian].
17. Chumak, S. (1925, 10 bereznia). Selsko-hospodarska pratsia v selskii shkoli. *Robitnyche-selianska pravda* [in Ukrainian].
18. Yasnytskyi, H. (1965). Rozvytok narodnoi osvity na Ukraini (1921–1932 rr.). Vyd-vo KDE [in Ukrainian].